

KOZMA KRISZTINA
Siketek és Nagyothallók Országos Szövetsége
ELTE BTK, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Alkalmazott Nyelvészeti Doktori Program
kozmikriszti@gmail.com

Időskori jelfeldolgozás a tolmácsolás hatékonyságának tükrében

We may experience that the sign language interpreters' use of derivational suffixes in a number of programs currently on offer in Hungary increases, as the time span of their training rises. This is a large claim for specialists, however, as in fact, we know little about the process of the sign language interpretation after all.

The aim of the research is to get to know the character of the process of interpretation better to explore how the sign language interpretation of a text is realized. The author tests the successfulness of the interpretation with a text comprehension task, in which 10 aged, deaf persons participated. The investigation identifies 62 mistakes, involving four different categories: omissions, additions, substitutions and interferences. Detail is then entered into regarding the analysis, pays attention being paid especially to the difficulties concerning explanation.

Ősidők óta, ha két vagy több fél között olyan nyelvi akadály áll fenn, amely lehetetlenné teszi az érintkezést, szükség van egy harmadik személyre, aki láthatatlanul, de közvetített a felek között. A jelnyelvhasználók körének vannak tökéletesen halló tagjai is. Ők azok, akik beilleszkedve a siketek közösségébe, lehetőséget kapnak arra, hogy biztosítsák az információ szabad áramlását siket és halló személyek között. Ők azok, akik létfontosságú tagjai lesznek e nyelvi kisebbség életének.

A tolmácsolás a világ egyik legősibb mestersége (Henkels, 1977), mégis keveset tudunk a folyamat jellegéről, annak ellenére, hogy az oktatása csak akkor lehet sikeres, ha ismerjük a tolmácsolás mechanizmusát.

A jelen dolgozatban bemutatott vizsgálatban, laboratóriumi körülmények között rögzítettünk egy tolmácsolási folyamatot. A célnyelvi megnyilatkozás elemzésének célja, hogy jobban megismerjük a folyamat jellegét, a nehézségek mögött húzódó okokat.

1. Bevezetés

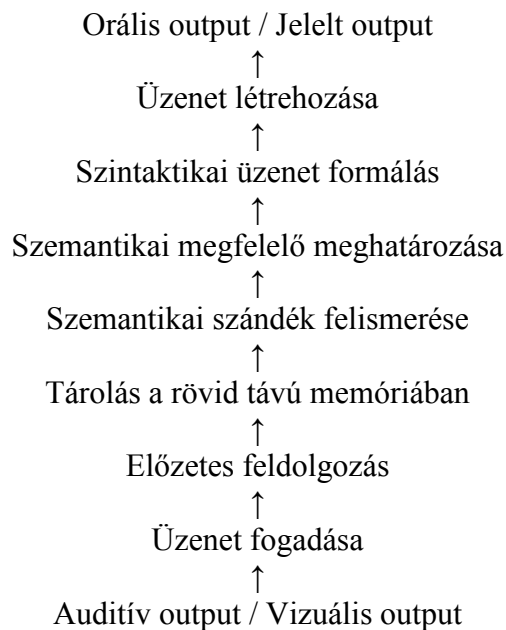
A jelnyelvek a siket közösségben kialakult kódrendszerek. 1960 óta több országban folyó nyelvészeti kutatások egyértelműen megállapították, hogy ezek a gesztikuláris-vizuális jelnyelvek önálló nyelvi rendszernek tekinthetők (Mongyi és Szabó, 2004).

Léteznek mesterségesen létrehozott jelelt nyelvek, mint pl. a jelelt magyar nyelv, amely a jelnyelvi elemkészletet használja fel úgy, hogy a jelek sorrendje megfeleljen a hangzó nyelv szabályainak. A jelelt nyelvek mesterséges jelzéseket is használnak toldalékokra, elöljárószókra. A tolmácsok

körében elterjedtebb a jellel kísért magyar használata, amely szintén követi a magyar nyelv szabályait a mondatalkotás során, de a jelelő nem használja a toldalékokat, névelőket (Henger és Kovács, 2005). Jelen dolgozatban nem tudjuk egyértelműen meghatározni, hogy a vizsgálatban részt vevő tolmács melyik változatot használja, mert bár követi a forrásnyelv szabályait, csupán egy toldalékra használ jelzést, így mi az általa használt kódra az utóbbi, jellel kísért magyar kifejezést fogjuk használni.

Hazánkban jelenleg azt tapasztalhatjuk, hogy a jelnyelvi tolmácsképző programok száma megnövekedett, emelkedik a képzések időtartama is, illetve egyre fokozódik a tolmácsok jelenléte a társadalomban. Bár egyre nagyobb az igény a szakemberek iránt, mégis keveset tudunk a tolmácsolás folyamatáról, mibenlétéről. Ahhoz, hogy a tolmácsképző programok felépítése megfelelő lehessen, szükséges a folyamatok pontosabb vizsgálata, hogy jobban megérthessük azt. Ha a folyamat hibáit megtaláljuk, és feltárjuk azok okait, a megszerzett ismeretek jól hasznosíthatók a tolmácsok képzése során.

A tolmácsolás segíti, hogy két különböző nyelven beszélő fél között lehetővé váljon a megértés. A jelnyelvi tolmács halló és siket vagy nagyothalló személyek közötti nyelvi közvetítő azáltal, hogy kellő ismerettel és tudással rendelkezik mind a beszélt nyelvet, mind a jelnyelvet illetően, illetve rendelkezik a szükséges tolmácsolási ismeretekkel (Henger és Kovács, 2005). Tolmácsolás történhet „A” nyelvre, vagyis a tolmács anyanyelvére egy idegen nyelvről, „B” vagy „C” nyelvről, illetve fordítva, vagyis tolmácsolhatunk jelnyelvről hangzó nyelvre és fordítva is.

1. ábra: A jelnyelvi tolmácsolás folyamata

A jelnyelvi tolmácsolás egymással párhuzamosan futó, több fázisra bontható folyamatait az 1. ábra mutatja sematikusán Cokely-modellje alapján (Cokely, 1992). Az üzenet (esetünkben akusztikus jelzések) pontos érzékelése biztosítja a ráépülő szintek működését. Ha a forrásnyelvi információ hibátlan, megtörténik az elsődleges felismerési folyamat. A beszédészlelés több szakaszra bontható folyamat, magában foglalja az elsődleges hallási elemzést, amelynek során az akusztikai jel lényeges tulajdonságairól döntünk, mint frekvenciáról, intenzitásról és időről. Ezek után nyelvészeti-fonetikai osztályozás történik, majd besoroljuk a hangokat a fonológiai elemzés során a megfelelő fonémaosztályba (Gósy, 2004).

A szemantikai és szintaktikai feldolgozások előtt a kapott információkat az agyunk tárolja addig, amíg már tökéletes lesz az elhangzottak megértése (Cokely, 1992). Ha a tolmács már érti annyira az elhangzott üzenetet, hogy ahhoz a megfelelő szemantikai szándékot is hozzá tudja kapcsolni, akkor már ki tudja keresni azokat a célnyelvben meglévő nyelvi és kulturális tényezőket, amelyeket fel fog használni a jelentések pontos közvetítéséhez. Ezt a folyamatot követi az ún. szintaktikai üzenetformálás, melynek eredményeként létrejön a célnyelvi üzenet, amely alkalmazkodik a célnyelv nyelvi és kulturális normáihoz.

A tolmácsolás folyamatát számos tényező befolyásolja, amelyek zavarhatják a létrejövő kommunikációs kapcsolatot, ilyenek a helyszíni viszonyok, az idő, a kívülállók, az üzenet formája és tartalma, a csatorna, a résztvevők kora, neme, etnikai hovatartozása, az ő tényleges és látszólagos szerepük, az ideiglenes és állandó állapotok és viselkedésmódok stb.

A tolmácsolási folyamat kutatása számos nehézségbe ütközik, mivel a mentális tevékenységet nehéz elemeire bontva vizsgálni (Szabari, 2004). Illetve a jelnyelvi tolmácsok alacsony száma nehezíti a mintavételt. A tolmácsolási helyzetek bizalmasságának következménye, hogy kevés lehetőség van nem laboratóriumi keretek közti vizsgálatra. Gile problémaként kezeli még a kutatói tapasztalattal nem rendelkező tolmácsok magas számát, illetve a kutatási hagyományok hiányát. Ezek az okok vezetnek el a tényig, hogy a jelnyelvi tolmácsolás kutatásával kevés szakember foglalkozott eddig. Ketten, Gerver és Barik próbálták meg, hogy laboratóriumi körülmények között vizsgálják a tolmácsolt szöveg tartalmát és minőségét, illetve 1992-ben Cokely tett kísérletet arra, hogy elkészítsen egy modellt a tolmácsolás folyamatáról, segítve ezzel a képzések tanmenet-kidolgozását (Cokely, 1992).

A tolmács munkája akkor lesz sikeres, ha az információ közvetítése maradéktalanul megtörténik, illetve a beszélgetőpartnerek megértik az átadásra szánt üzenetet. Vagyis nem elég a különböző jeleket észlelni, hozzájuk kell kapcsolni a jelentést azért, hogy az adott kódrendszer segítségével kódolt üzenet értelmezhető legyen.

Hazánkban az élettartam megnövekedésének hatása az idős kor szakaszának meghosszabbodása, illetve az időskorúak össznépeségen belüli arányának az emelkedését is jelenti (Központi Statisztikai Hivatal, 2004). Ez az életkori szakasz nagyobb odafigyelést, türelmet kíván. Azért választottuk az idősek csoportját a tolmácsolt szöveg megértésének vizsgálatához, mert szükséges jobban odafigyelni azokra a döntésekre, amelyek az idősek kommunikációs részvételét is befolyásolják. Természetesen az értési folyamatok működését nem csupán nyelven belüli tényezők határozzák meg, hanem a kor, nem, az emlékezeti folyamatok működése, egyéniség, háttérismeret stb. szintén hatást gyakorol a teljesítmény minőségére (Simon, 2002).

Halló idősekkel végzett beszédmegértési vizsgálatok képezik e dolgozat előtanulmányát (Kozma, 2006). Az említett kutatásban 60 idős személy szövegértését vizsgáltuk, ugyanazzal a teszttel, amely jelen munka alapja is, azonos körülmények között. Az idősek számára a konkrét, lényeges, többször ismétlődő események, részletek felidézése biztosabb, mint az összetettebb, szavakkal ki nem fejezett mozzanatok megértése. Nehézséget okoztak azok a kérdések, melyek olyan választ igényelnek, amelyek az észlelési szint pontos működését várták el. A teljes szöveg feldolgozásához az értési folyamatok összehangolt működésére van szükség, amihez már komoly összpontosítás és memoriális megtartó képesség szükséges. Az időseknél a figyelem felkeltése és megtartása egy egész szöveget illetően már gondot jelent, és az egymásra épülő szintek lassabb működése miatt az aszociációs szint aktivizálása sem sikeres, vagyis egy teljes szöveg megértése már nehézséget jelent. Az általános öregedési folyamatok pedig még hozzájárulnak a teljesítmény romlásához.

1.1. A kutatás feladata, céljai, hipotézisei

A jelen kutatás középpontjában egy felolvasott szöveg tolmácsolt változata áll, illetve az ehhez kapcsolódó vizsgálatok, a célnyelvi szöveg több szempontú elemzése. A kísérlet segítségével gyűjtött adatok elemzésével a következő kérdésekre kerestük a választ:

- Hogyan valósul meg egy hangzó nyelvi szöveg tolmácsolása?
- Milyen hibák észlelhetők a tolmácsolás során?
- Mik lehetnek a hibák lehetséges okai?
- Laboratóriumi helyzetben megvalósulhat-e tolmács és siket számára a megértés teljessége?

A feltett kérdésekkel kapcsolatban a következő feltételezéseket fogalmaztuk meg:

1. A célnyelvi megnyilatkozás pontos és elfogadható lesz.
2. Kevés lesz azon hibák száma, amelyek nem helyreállíthatóak.
3. Az idős emberek számára a tolmácsolás követendő lesz.

2. Anyag, módszer, résztvevők

2.1. Kísérleti személyek

A kísérletben felhasznált szöveget egy gyakorlott jelnyelvi tolmács tolmácsolta számunkra. A tolmács siket szülők gyermeke, sokat foglalkoztatott. Nem szokatlan számára, hogy több megfigyelő előtt kell jelelnie, illetve munkája során hozzászólt a kamera előtti szerepléshez.

Kontrollszemélyként felkértünk egy siket személyt, hogy ugyanazt a szöveget ő is jelelje el nekünk.

A célnyelvi szöveg megtekintéséhez 10, hasonló szociális háttérű siket személyt, 8 nőt és 2 férfit kértünk meg. Átlagéletkoruk 70 év, életkoruk szórása 65–75 év. Mindannyian általános iskolai végzettséggel rendelkeznek, illetve különböző szakmákat tanultak, de nem érettségiztek le később sem. Az alacsonyabb iskolázottságukat hallásvesztésük magyarázza, de népszámlálási adatok is azt igazolják, hogy e generációban az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők aránya magasabb (Központi Statisztikai Hivatal, 2004). A kísérletben résztvevők rokkantnyugdíjasok, életkoruknak megfelelően egészségesek.

2.2. Anyag és módszer

A vizsgálat laboratóriumi körülmények között történt, amely során egy hagyományos narratív sémájú szöveget olvastunk fel (1507 karakter, szünet nélkül) a jelnyelvi tolmácsnak, lassú artikulációs tempóban, megfelelő mennyiségű szünettel. A történet a GMP sztenderdizált beszédpercepció tesztsorozat (Gósy, 1995) 12. altesztje.

A felkért tolmács a felvétel előtt meghallgatta egyszer a szöveget, vagyis a tolmácsolás során ismert volt számára a történet. Azt kértük tőle, hogy úgy próbáljon jelelni, mintha a közönsége idős siketektől állna. Természetesen ez a helyzet nem életszerű – annak ellenére sem, hogy az operatőrünk is siket – így a körülmények befolyásolhatják a megnyilatkozás megformáltságát.

A tolmács rövid kivárás után tolmácsolta a hallottakat, amelyet kamerával rögzítettünk.

A siket segítő a szöveget néhány nappal korábban kapta meg, így feldolgozhatta előre, és emlékezetből jelelte a történetet.

A jellel kísért magyar nyelvi, illetve a jelnyelvi változatot lejegyeztük Baker és Cokely (Cokely, 1992), illetve finn jelnyelvkutatók (Mongyi és Szabó, 2004) átírási rendszerét felhasználva. A felhasznált átírási szimbólumok

lumokat az 1. táblázat mutatja (ld. Melléklet). Az alábbiakban látható egy-egy részlet mindkét átírásból:

„V-A-R-K-O-CS GY HALÁL

RÉGEN++ INGOVÁNY MOCSÁR (2k)4-prof 'nádas' VOLT
 SZÉK ^ FEHÉR ^ VÁR (2k)4-prof 'város körül' / JÓ VÉD-4 TERMÉ-
 SZET (2k)TERÜLET / VÁR MINDENKI TÁMAD-4 ELLEN DE
 NEM ^ CSAK TERMÉSZET V GY / VÁR ^ KAPITÁNY IS VÉD-4 / Ő
 INDEX-3 (2k)JÓ KATONA (2k)4-prof 'emberek tömege' ÉJJEL NAP-
 PAL ERŐS FAL TÖRÖK VÁR // TÖRÖK VÁR NEM-KELL TESSÉK
 HÍV ^ ATLAN 3-TÁMAD-2 TÖRÖK (bk)B+-prof – (jk)A+-prof 'törökök
 első embere' (2k)5-prof 'tömeg hosszú sorban utána' SOK ### TÁMAD
 <BOMBA> ^ SOK 'rengeteg' VOLT
 SZEM FÁRAD (2k)5-prof 'tömeg' 4-NÉZ-3”

„CÍM V-A-R-K-O-CS GY HALÁL CÍM

RÉGEN++ (2k)TERÜLET EGY HELY MOCSÁR NÁD (2k)4-prof 'két oldalt
 körben nádas' VÁROS NÉV FEHÉR ^ SZÉK ^ VÁROS EZ INDEX-2 (2k)JÓ
 HELY TERÜLET MIÉRT HOL (2k)3-4-TÁMAD-1 3-VÉD-4 / BENNE EGY
 SZEMÉLY INDEX-2 NÉV VÁR ^ KAPITÁNY SZEMÉLY INDEX-2 NÉV
 V-A-R-K-O-CS GY SZEMÉLY INDEX-2 JÓ ÉS PLUSZ VITÉZ (2k)5-prof
 'emberekből álló tömeg' EGYÜTT JÓL TUD VÉD ÉS MÁSNAP FOLYA-
 MATOSAN FIGYEL FAL LEGYEN ERŐS JÓ MIÉRT TUD <ELJÖN> 'eljön
 az ideje' 3-JÖN-1 TÖRÖK // EGY VÁRATLAN IDŐ (2k)MEGJELENIK
 (2k)5-prof 'embertömeg körben' SOK RENGETEG TÖRÖK (2k)5-prof 'hul-
 lámzó embertömeg' 4-NÉZ-3 <RENGETEG> 'valóban rengeteg' / BENNE
 INDEX-2 (1k)5-prof 'emberekből álló
 tömeg' EGY 2-JÖN-1-G-prof 'személy' A+-prof 'ember' (bk)5-prof-(jk)A-prof
 'törökök első embere' NÉV SZ-U-L-E-J-M-Á-N TÖRÖK (bk)5↓prof-(jk)A-
 prof 'törökök első embere' VEZÉR (bk)5-prof-(jk)A-prof 'törökök első embe-
 re”

Az ellenőrzést, illetve bizonyos részek pontos megértését egy jelnyelv-
 használó siket személy segítette.

A tolmácsolt szöveg lejegyzése lehetőséget adott arra, hogy az eredeti,
 forrásnyelvi szöveggel összehasonlítsuk azt, és az esetleges hibákat azono-
 sítsuk. Megvizsgáltuk, hogy a célnyelvi mondatok jelentése megegyezik-e
 a forrásnyelvi mondatokéval vagy eltér attól. A kiemelt részekhez megke-
 restük és hozzácsatoltuk a jelnyelvi változatot, amelyeket a siket személy
 előadásából kerestünk ki.

A történet jelelt változatát az idős résztvevők egyszer megnézték, majd
 válaszolniuk kellett tíz, a megértést ellenőrző kérdésre, amelyeket szintén a
 tolmács jelelt számukra. Minden kérdés után megállítottuk a lejátszást, így

a válaszadásra bármennyi idő rendelkezésre állhatott. A válaszokat a résztvevők jelelve adták meg, amelyeket lejegyeztünk.

Minden időssel személyesen, egyenként végeztük el a vizsgálatot, kényelmes, ismerős, zavartalan környezetben. A kísérletben részt vevő személyek a felmérés valódi okáról és céljáról nem tudtak, és mindenről röviddel a levezetés előtt értesültek. Arról tájékoztattuk őket, hogy azt az ideális jelelési tempót keressük, amely minden korosztály számára a megfelelő jelkövetést biztosítja.

3. Eredmények

3.1. Az eltérések vizsgálata

Ha összehasonlítjuk a forrásnyelvi és a célnyelvi, tolmács által közvetített szöveget, megvizsgálhatjuk, hogy az eredeti mondatok jelentését milyen mértékben adják vissza a tolmácsolás szövegrészek, illetve ha eltérések tapasztalhatók, milyen hibatípusokat találunk. Ha ismerjük a hibákat, megpróbálhatjuk megtalálni azok lehetséges okait. De számunkra az lesz a legfontosabb, hogyan lehet elkerülni ezeket a hibázásokat, hogyan lehet felkészíteni a tolmácsokat arra, hogy a megalkotott üzenet pontos, és a célnyelv nyelvészeti normáival is összhangban legyen, vagyis elfogadható legyen.

Cokely modelljét követve, az eltérések négy lehetséges típusát vizsgáljuk (Cokely, 1992), a kihagyásokat, a hozzáadásokat, a helyettesítéseket és az interferenciákat.

3.1.1. Kihagyás

A kihagyás az a hibatípus, amikor a célnyelvi szövegből kimarad egy olyan információt hordozó rész, amelyet a forrásnyelvi szöveg tartalmaz.

a) Morfológiai kihagyás (2. táblázat)

A forrásnyelvi üzenetben szereplő, a kötött morfémák által jelölt tartalmi információk a célnyelvi szövegben esetenként hiányozhatnak. Ezeket a hiányokat lehetetlen pótolnia a siket személynek, illetve ő hiheti azt, hogy a létrejött jelnyelvi üzenet hibátlan, vagyis számára nem derül ki, hogy az eredeti szöveg más jelentéssel bír.

2. táblázat: Példák morfológiai kihagyásra

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„... <i>vitéz</i> ek, de ekkor a <i>polgárok</i> is...”	„...KATONA HARC POLGÁR IS...”
„... <i>természet is a törököt kedvelné</i> ...”	„...TERMÉSZET IS TÖRÖK VÉD-3...”
„... <i>legbátrabb vitéz</i> ek Varkocs György vezetésével...”	„...LEGBÁTRABB* KATONA V GY VEZETVEL...”

„A várbeli vitézek...”	„...VÁR (2k)BENT INDEX-1 KATONA...”
„...az őrséget bántatlanul elengedte...”	ŐR BÁNTAN ATLAN ENGED

A fenti példákból is láthatjuk, hogy többnyire a többes szám jelölésére nem alkalmazta a tolmács a megfelelő alakot. A mennyiséget a proformok, illetve névmások használatával tudjuk leginkább kifejezni a jelnyelvben, illetve a jelelt magyar nyelvben. Továbbá a második példánál nem egyértelmű, hogy a természet védi a törököt, vagy a török védi a természetet. A pontosításhoz segít a jel szerkezete, illetve a térpontok kijelölése, ezáltal tudunk arra a szereplőre rámutatni, aki a valódi szereplő (ágens), illetve aki/ami a tárgy (páciens) lesz. Ha olyan igét választunk, mint pl. a TÁMOGAT, amely valódi mozgási komponenssel rendelkezik, akkor a megfelelő térpont kijelölésével meg tudjuk határozni, hogy a cselekvés ki(k)re irányul. Ha testhez kötötten létrejövő igét használunk (KEDVEL) akkor a szereplőket csak a térindexre való rámutatással kapcsolhatjuk az igéhez.

Következzen erre néhány megoldás a siket narrátorunk megoldásából (3. táblázat).

3. táblázat: Magyar jelnyelvi megoldások 1.

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„...vitézeket meg a polgárokat is...”	„...VITÉZ (2k)4-prof ’előtte körben állnak a vitézek’ PLUSZ POLGÁR IS (2k)HÍV+++ (2k)4-prof ’előtte körben állnak a polgárok’...”
„...legbátrabb vitézek Var-kocs György vezetésével...”	„...JÓ VITÉZ OTT INDEX-3 PLUSZ V GY OTT (1k)5-prof ’emberek tömege’...”
„A várbeli vitézek...”	„...DE VITÉZ ŐK INDEX-1...”
„...az őrséget bántatlanul elengedte...”	„...ŐRSÉG ŐK INDEX-4 SZABAD MENJEN...”

b) Lexikális kihagyás

Nem várható el, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi lexikális egységek maximálisan fedjék egymást, de a tolmácsolt szövegrészeknek minden tartalmi információt hordozó részt maradéktalanul vissza kell adniuk. De ennél a hibakategóriánál fennáll a lehetősége annak, hogy a kísérletben résztvevők még tudják pótolni a hiányzó elemeket kiegészítő ismereteiknek és a kon-

textusnak köszönhetően, de azok a részek, amelyek hiánya esetében a rekonstruálás lehetetlen, már komoly veszélyt jelentenek.

4. táblázat: Példák lexikális kihagyásra

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„Egykor ingovány, mocsár és nádas vette körül...”	„...RÉGEN++ INGOVÁNY MOCSÁR (2K)4-prof 'nadas' VOLT...”
„... <i>eljött maga a nagy Szulejmán szultán...</i> ”	„... 3-TÁMAD-2 TÖRÖK (bk)B+-prof – (jk)A+-prof 'törökök első embere'...”
„Már alig győzték a magyar vitézek...”	„...Ő INDEX-3 NEM-BÍR KATONA HARC...”
„A kaput nagy hirtelen bezárták...”	„...KAPU (2k)B+-prof 'kapuk elhelyezkedése' BEZÁR...”
„Ott is haltak meg a várkapu előtt mind egy szálig.”	„...OTT INDEX-2 MEGHAL Ő INDEX-2 VÁR KAPU ELŐTT HALOTT...”
„...meg is kapták méltó jutalmukat...”	„...2-KAP-1 JUTALOM SZ TÖRÖK...”

A fenti esetekben a tolmács a kiemelt információkat nem jelezte (4. táblázat). Az első esetben elhagyott NÁD nem okoz értési nehézséget, a proform helyes használata részben helyettesíti ezt az üzenetet, továbbá a MAGYAR jel hiánya sem vezet félreértéshez. De a többi esetben már olyan részinformációk maradnak ki, amelyek nem pótolhatók, vagyis a kísérletben részt vevő személy nem tudja meg, hogy pont Szulejmán vezetése alatt támadnak a törökök, vagy a kapuk bezárása gyors döntés eredménye volt, és a kívül rekedt összes katona meghal, nem csak Varkocs György, illetve az sem válik világossá, hogy a jutalom az eredeti szövegben átvitt értelemben értendő.

Néhány szövegrész jelnyelvi megoldásait az 5. táblázat mutatja.

5. táblázat: Magyar jelnyelvi megoldások 2.

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„Egykor ingovány, mocsár és nádas vette körül...”	„...RÉGEN++ (2k)TERÜLET EGY HELY MOCSÁR NÁD (2k)4-prof 'két oldalt körben nádas' VÁROS ...”
„... <i>eljött maga a nagy Szulejmán szultán...</i> ”	„...2-JÖN-1-G-prof 'személy' A+-prof 'ember' (bk)5-prof-(jk)A-prof 'törökök első embere' NÉV SZ-U-L-E-J-M-Á-N TÖRÖK (bk)5-prof-(jk)A-prof 'törökök első embere' VEZÉR...”

<i>A kaput nagy hirtelen bezárták...</i>	„...HIRTELEN* FAL KAPU (2k)B-prof 'kapu két szárnya' 4-BEZÁR-3++...”
<i>„Ott is haltak meg a várkapu előtt mind egy szálig.”</i>	„...DE MINDEN 3-MEGHAL-4...”

3.1.2. Hozzáadás

Hozzáadásról beszélünk, ha egy információt a célnyelvi üzenet tartalmaz, de a forrásnyelvi nem.

a) Lexikális hozzáadás

Ebbe a kategóriába soroljuk azokat az elemeket, amelyek további információt kapcsolnak a forrásnyelvi üzenethez.

6. táblázat: Példa lexikális hozzáadásra

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
<i>„Felhúzatta a szultán az ágyúkat, lövetni kezdte a falakat...”</i>	„...TÖRÖK (bk)A-prof (jk)A+-prof 'törökök első embere' FEGYVER TÁMAD (2k)C-prof 'fegyver tartása' FAL LŐ+...”

A fenti példa (6. táblázat) esetében nincs szó arról, hogy értelmetlen megnyilatkozás jött létre (annak ellenére, hogy ez a szövegrész nem csak a hozzáadás miatt hibás), de a siket személy azt érti, hogy a törökök első embere is fegyvert ragadott, és úgy támadt, holott erről nincs szó. Illetve további félreértést eredményez az, hogy nem egyértelmű, hogy ki támad kit, mert a térindexek használata pontatlan, illetve elmarad. De valójában ez a lexikális hozzáadás csak kis mértékben változtatta meg az üzenet tartalmát.

3.1.3. Helyettesítés

Helyettesítés olyan esetekben fordulhat elő, amikor a forrásnyelv egy bizonyos elemét olyan információval helyettesíti a tolmács, amely nem fejezi ki egyértelműen az eredeti szövegben foglaltakat.

a) Bővítő helyettesítés (7. táblázat)

Előfordulhat, hogy a tolmács nem a pontos megfelelőjét használja a forrásnyelvben elhangzó információnak, hanem egy olyan elemet, amely bővíti az eredeti üzenet jelentéskörét. táblázat:

7. táblázat: Példák bővítő helyettesítésre

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
<i>„...és vele a jó vitézek...”</i>	„...(2k)JÓ KATONA (2k)4-prof 'emberek tömege'...”

„Felhúzatta a szultán az ágyúkat ...”	„...TÖRÖK (bk)A-prof (jk)A+-prof 'törökök első embere' FEGYVER TÁMAD...”
„Két rohamot is visszavertek a hős védők...”	„...KETTŐ TÁMAD HÁBORÚ (2k)ÖVÉ INDEX-3...”
„... követet küldtek a török...”	„...1-KÜLD-2 EMBER A+-prof 'ember' TÖRÖK...”

A bővítő helyettesítés nem feltétlenül okoz szintaktikai hibát a célnyelvi üzenetben, vagyis a kísérletben részt vevő személynek nem fog feltűnni az, hogy a forrásnyelvi szöveg eltérő lehetett, azaz ilyen formában fogadja el az információkat. De a tolmácsolás változat olyan jelentéseket is tartalmaz, amely a forrásnyelvi szövegnek nem volt része, ezért ez könnyen félrevezetheti a siket ügyfelet. A forrásnyelvi szöveg többször kiemeli, hogy a várkapitány a vitézekkel együtt támad, és csupán két rohamot tudnak megnyerni, nem a teljes háborút. Az ágyúk használata is lényeges információ (bár az artikuláció pontosítja a fegyvernemet), illetve KÖVET jel is létezik a jelnyelvben, ugyanúgy, ahogy VITÉZ és ÁGYÚ is.

b) Szűkítő helyettesítés

Ha a célnyelvi üzenet elemei szűkítik a forrásnyelvi üzenet jelentéskörét, akkor szűkítő helyettesítésről beszélünk. Ezekben az esetekben is lenne lehetősége a tolmácsnak, hogy helyes formát használjon, mert a célnyelvben is megtalálhatók azok az elemek, amelyek visszaadják az eredeti szándékot.

8. táblázat: Példák szűkítő helyettesítésre

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„... <i>éjjel-nappal erősítették a falakat</i> ...”	„...ÉJJEL NAPPAL ERŐS FAL...”
„... <i>a legbátrabb vitézek Varkocs György vezetésével még harcban álltak</i> ...”	„...LEGBÁTRABB* KATONA V GY VEZET ^VEL MÉG HARC...”

Szűkítő helyettesítésnél (8. táblázat) a kísérletben részt vevő személy az eredeti tartalom egy részét kapja meg, amely nem lehet elegendő a tökéletes értéshez, mert az csak megközelíti az eredeti üzenet tartalmát. Vagyis a falak nem pusztán erősek, hanem erősítésre szorulnak: „...MÁSNAP FOLYAMATOSAN FIGYEL FAL LEGYEN ERŐS JÓ...”, és a várkapu előtt nemcsak Varkocs György vesztí életét, hanem vele még számos vitéz is:

„...DE KINT INDEX-2 TOVÁBB HARC (2k)5-prof 'két csoport egymás ellen küzd'++ (...) KAPU KÍVÜL TERÜLET INDEX-3 BÁTOR JÓ VITÉZ OTT INDEX-3 PLUSZ V GY OTT (1k)5-prof 'emberek tömege' TOVÁBB TÖRÖK HARC (2k)5-prof 'két csoport egymás ellen küzd' DE MINDEN 3-MEGHAL-4...”

3.1.4. Interferenciák

Ha a tolmács nem tud elszakadni a forrásnyelv nyelvtanától, akkor olyan szerkezeteket hoz létre, amelyekben a célnyelv nyelvtana nem ismerhető fel. Ezáltal a tolmácsolt üzenet helytelennek, értelmetlennek minősíthető.

a) Lexikai interferenciák

Ha a tolmács „szó szerint” adja vissza a forrásnyelvi üzenetet, lexikális interferenciáról van szó (9. táblázat). Ezeket az eseteket hívhatnánk szó szerinti helyettesítésnek is, de itt csak az elemek formájára esik a hangsúly, nem a jelentésükre, vagyis sokkal hangsúlyosabban jelenik meg a forrásnyelvnek a célnyelvre gyakorolt hatása, illetve eltűnik a kontextus meghatározó ereje.

9. táblázat: Példák lexikai interferenciára

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„... <i>hívatlanul</i> is eljött...”	„...HÍV [^] ATLAN 3-TÁMAD-2 TÖRÖK...”
„... <i>hogy a szem belefáradt, amíg...</i> ”	„...SZEM FÁRAD (2k)5-prof 'tömeg'...”
„... <i>az őrséget bántatlanul elengedte...</i> ”	„...ŐR BÁNT [^] ATLAN ENGED...”

A forrásnyelvi üzenet pontos megértése a feltétele annak, hogy a tolmács megértse az egyes részek szándékolt jelentését, és ezekhez hozzá tudja kapcsolni azokat a célnyelvi elemeket, amelyek a megfelelő jelentést tudják közvetíteni. A jelnyelv a nyelvtani kategóriák kifejezésére nem toldalékokat használ, hanem a jelelési teret, a mozdulat irányát, arc kifejezést stb. A siket közösség bizonyos hangzó nyelvi fordulatok tükörfordítását nem használja, vagyis ezek helyett meg kell találni azokat szinonimákat, körülírásokat, amelyek már részei a célnyelvnek. Alább olvashatjuk a siket szereplők jelnyelvi megoldásait (10. táblázat)

10. táblázat: Magyar jelnyelvi megoldások 3.

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„... <i>hívatlanul is eljött...</i> ”	„...EGY VÁRATLAN IDŐ (2k)MEGJELENIK (2k)5-prof 'embertömeg körben' SOK RENGETEG TÖRÖK...”
„... <i>hogy a szem belefáradt, amíg...</i> ”	„...TÖRÖK (2k)5-prof 'hullámzó embertömeg' 4-NÉZ-3 <RENGETEG> 'valóban rengeteg'...”
„... <i>az őrséget bántatlanul elengedte...</i> ”	„...ŐRSÉG ŐK INDEX-4 SZABAD MENJEN...”

b) Morfológiai interferencia

Téves célnyelvi megnyilatkozás jön létre, ha a tolmács nem tud elszakadni a forrásnyelv szintaxisától akkor, amikor megalkotja a jelnyelvi üzenetet.

11. táblázat: Példák morfológiai interferencia

Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
„... <i>jól védelmezte a természet a várost...</i> ”	„...JÓ VÉD-4 TERMÉSZET (2k)TERÜLET / VÁR ...”
„... <i>a várost minden támadás ellen...</i> ”	„...VÁR MINDENKI TÁMAD-4 ELLEN...”
„... <i>erős esküvéssel megeskette a vitézeket...</i> ”	„...V GY ERŐS ESKÜ KATONA (2k)5-prof 'tömeg'...”
„... <i>rohamra indult a török sereg...</i> ”	„... Ő INDEX-3 TÖRÖK TÁMAD...”
„... <i>természet is a törököt kedvelné...</i> ”	„...TERMÉSZET IS TÖRÖK VÉD-3...”
„ <i>A szultántól meg is kapták méltó jutalmukat...</i> ”	„...TÖRÖK (bk)B+prof – (jk)A+-prof 'törökök első embere' 2-KAP-1 JUTALOM SZ TÖRÖK...”

A morfológiai interferencia jelenségek miatt (11. táblázat) alakul ki a legtöbb akadály a siket ügyfél számára, akinek nincs meg a megfelelő forrásnyelvi kompetenciája. A kódváltás a domináns nyelv (magyar jelnyelv) és a jellel kísért magyar nyelv között azt eredményezi, hogy az ügyfél már nehezen tud odafigyelni az üzenet tartalmára. Ezekben az esetekben is a térszeletek pontos használata segítené a megértést. Így egyértelmű lehetne, hogy

- nem a vár védi a természetet: „... (2k) JÓ HELY TERÜLET MIÉRT HOL (2k) 3-4-TÁMAD-1 3-VÉD-4...”
- nem a vár lakói támadnak: „... SOK TÖRÖK (2k) 5-prof 'emberek tömege' NEGYVEN EZER 3-4-TÁMAD-1...”
- mindenki tesz esküt: „... VITÉZ (2k) 4-prof 'előtte körben állnak a vitézek' PLUSZ POLGÁR IS (2k) HÍV+++ (2k) 4-prof 'előtte körben állnak a polgárok' / ÉN ESKÜSZIK* ÉL HALÁL LEGYEN* VÉD* VÁROS*...”
- a törökök indítják a támadást: „... TÖRÖK (1k) 5-prof 'embertömeg mindenhol' KEZD (2k) ÁGYÚ ++ 'több ágyú egymás mellett'...”
- a természet segíti a törököket: „... NAGY KÖD-LESZÁLL BENNE INDEX-2 SOK TÖRÖK (2k) 5-prof 'emberek tömege'...”

A fenti esetekben csupán a manuális komponenseket elemeztük, mellőzve a tolmács artikulációját. Ha odafigyelünk a tolmács artikulációjára is, azt tapasztalhatjuk, hogy annak segítségével már közvetít olyan elemeket is, amelyek korrigálják az eddig említett hibákat. Pl. megjelennek a kötött morfémák, egy-egy tévesen kivitelezett jelet a szájmozgás pontosít. De tolmácsolási helyzetben az a célunk, hogy egy forrásnyelvi szöveget adjunk át célnyelven, és ez alatt ne szavakat ejtsünk ki, amelyeket aztán követünk jelekkel. Itt is a kódváltás problémája tér vissza, amely nehezíti azt, hogy amit a siket személy nem tudott értelmezni jelnyelven, azt egy számára kevésbé vagy egyáltalán nem használt nyelven kell megtennie. Az artikuláció csak segíti a jelnyelvi megoldásokat, nem helyettesítheti azokat.

Ha összehasonlítjuk a jellel kísért magyar és a jelnyelvi változat nem manuális elemeit, láthatjuk, hogy a történet egyes részeit a siket előadó által használt mimika, illetve a többszöri szünettartás kifejezőbbé tette. Természetes, hogy szinkron tolmácsolás esetén a tolmácsnak nincs lehetősége hosszabb szünetet tartania. A siket szereplőnk emlékezetből jelelte a szöveget, ezért ő bátrabban tagolhatta előadását. Szükséges még egyszer kiemelnünk, hogy a felvétel laboratóriumi körülmények között történt, a célközönség nem vett részt a felvételnél.

3.2. A szövegértés vizsgálata

A szövegértés vizsgálatánál azt tapasztaltuk, hogy a 100 lehetséges válaszból összesen 23 volt jó. Vagyis az idősök átlagosan 2 jó választ adtak. Természetesen nem várhatunk el maximális teljesítményt, 1–2 bizonytalan, de logikus választ elfogadhatónak tekinthetünk a vizsgált életkorban. De a helyes válaszokat vizsgálva azt mondhatjuk, hogy a kísérleti személyek közül ketten értek el 40%-os teljesítményt, a többiek ennél rosszabbul teljesítettek.

A 12. táblázat (ld. Melléklet) alapján láthatjuk, hogy milyen típusú szövegbeli részletek feldolgozása sikerült a legjobban a kísérleti személyeknek, illetve mely kérdések megválaszolása okozott nehézséget.

A legegyszerűbb kérdésnek a 3. bizonyult, a megoldás csupán egy szó (*törökök*), amely tizenkétszer is előfordul a célnyelvi szövegben, és olyan részletinformáció, amely megértése nélkül a szöveg egésze is érthetetlen lenne.

A résztvevők 30%-a válaszolt helyesen a 2., a 4. és a 7. kérdésre. A kísérleti személyek közül csak hárman tudták felidézni a várkapitány nevét (annak ellenére, hogy négyszer előfordul a tolmácsolt szövegben). A 4. kérdésre a válasz a szövegben csak egyszer szerepel, de akár előzetes tapasztalatok alapján is megválaszolható lenne, hogy a vitézek és polgárok akár életük árán is megvédelmezik a várost. A 7. kérdés valódi cselekvések felidézését igényelte.

Közvetlenül a szöveg elején hangzottak el az 1. kérdésre adható helyes válaszok. Ha már egy természeti adottság felidézése sikerült, a választ helyesnek fogadtuk el.

Az 5. kérdés csupán részletösszefüggésre kérdez rá. A *követ* köznévfelismerése sem sikerült senkinek, illetve az összefüggések meglátása és a tanulság levonása sem, amely már nagyobb logikai képességet, komplexebb értési mechanizmust, az ok-okozati viszonyok meglátását várja el. A tanulság helyes levonásának feltétele, hogy a szövegben ki nem mondott összefüggéseket is azonosítani tudják a kísérleti személyek. De több résztvevőnek már a részletinformációk feldolgozása is nehézséget jelentett.

4. Következtetés

A kutatás során laboratóriumi körülmények között rögzítettünk egy tolmácsolt szöveget, és elemeztük a célnyelvi megnyilatkozást egy siket személy közreműködésének segítségével, aki egy másik felvételen ugyanazt a szöveget közvetíti jelnyelven. Végül a jellel kísért magyar nyelvi felvételt megmutattuk 10 idős siket személynek, akiknek a szövegértését teszteltük. A kapott eredmények ismeretében a kísérlet céljaként megfogalmazott kérdések, megválaszolhatók.

A hangzó nyelvek és a jelnyelvek közti modalitásbeli különbség, illetve a rendelkezésre álló eszközkészletek eltérése következtében a tolmácsoknak két, egymástól teljesen más stratégiát kell használniuk a közlemények megszerkesztésekor, amely nehéz feladat elé állítja őket. Ezért indokolt, hogy a tolmácsolás során előfordulnak bizonytalanságok. Emellett bizonyos nyelvi jelenségek elsajátítása hatalmas nehézséget okoz, s a nem siket környezetben nevelkedő siket emberek számára néha lehetetlen is. A névmások elsajátítása 2–6 évet, a proformok, illetve a tér pontos használata akár 10–12 évet is igényelhet (Mayberry & Squires, 2006).

Feltételeztük, hogy a célnyelvi megnyilatkozás pontos és elfogadható lesz. Ez nem valósult meg, bár a tolmács megkísérli a magyar jelnyelv alkalmazását, mégis a hibák, elsősorban az interferenciák magas száma azt mutatja, hogy nem tudja pontosan alkalmazni a célnyelvet.

Az általunk vizsgált szövegben a kihagyásokat, hozzáadásokat, helyettesítéseket és interferencia jelenségeket elemeztük részletesebben. Feltételeztük, hogy nem lesz magas azon hibák száma, amelyek már nem helyreállíthatók, de a résztvevők több olyan szövegrésszel is találkoztak, amelyeknél számukra lehetetlen volt azonosítani az eredeti forrásnyelvi üzenetet. A forrásnyelvi üzenet szándékolt jelentését az idők a szintaktikai jellegű hibák miatt tudták elsősorban nehezen követni, de a lexikai jellegű eltérések is problémát okoznak a feldolgozás során. Az értési nehézségek általában a szöveg ugyanazon pontján jelentkeztek. Vagyis azt kell állítanunk, hogy jelen esetben nem valósult meg a megértés teljessége tolmács és siket között.

A kapott adatokra valószínű magyarázat lehet az, hogy hazánkban a jelnyelvtanfolyamokon sem tanítják tisztán a magyar jelnyelvet (Henger és Kovács, 2005), vagyis így még nem várható el, hogy a jelnyelv nyelvtanának ismerői és használói legyenek a tolmácsok, mert nem is tudják, hogy milyen más nyelvtani rendszert kellene alkalmazniuk.

A hibák előfordulását valószínűleg okozhatja a nem megfelelő hosszúságú késleltetési idő is. Minél nagyobb fokú az egyidejűség a forrásnyelvi és a célnyelvi üzenet között, annál nehezebb lesz az eredeti megnyilatkozás megértése a tolmács számára.

Az eredményekből látszik, hogy szükség van leíró nyelvtani műre, illetve ennek tanítására már a kezdő jelnyelv-tanulóknál is. Szükséges, hogy a leendő tolmácsokat tudatosan készítsék fel arra, hogy mennyi a késleltetési idő küszöbértéke, vagyis hogyan tudják időben a legjobban összehangolni a párhuzamosan futó tevékenységeket, azaz mennyi időre van szükség ahhoz, hogy elegendő kontextuális információt kapjon, hogy az adott jelentéshez megtalálja a célnyelvi megfelelőt. De ahhoz, hogy a megfelelő szintaktikai struktúrát és lexikális elemeket tudjuk kiválasztani, ismernünk kell a célnyelv nyelvtanát. Természetesen bizonyos hibák a felkészültség és az erőfeszítések ellenére is előfordulhatnak, amellet, hogy számos egyéb tényező is befolyásolja a tolmácsolás folyamatát, de ezeket az előforduló tévesztéseket minimálisra kell csökkentenünk.

Érdemes lenne további vizsgálatokat végezni azzal a céllal, hogy még részletesebb modellt állítsunk fel a tolmácsolás folyamatáról, így lehetőség lenne minden szükséges nyelvi és kognitív tényező, képesség bemutatása, amelyekre a tolmácsolás során szükség van, és később erre építeni lehetne a tolmácsképző programokat és tananyagokat.

Irodalomjegyzék

- Cokely, D.** (1992) *A Sociolinguistic Model. Sign Language Dissertation Series.*
- Cokely, D.** (2005) A tolmácsolás szociolingvisztikai modellje. *Jelnyelvi Tolmácsolás sorozat.* Fogyatékosok Esélye Közalapítvány: Budapest.
- Gósy M.** (2004) *Fonetika, a beszéd tudománya.* Budapest: Osiris Kiadó.
- Gósy M.** (1995) *A GMP-diagnosztika. A beszédészlelés és a beszédmegértés folyamatának vizsgálata.* Budapest: Nikol.
- Gósy M.** (1996) *Gyermekkori beszédészlelési és beszédmegértési zavarok.* Budapest: Nikol.
- Henger K. és Kovács Zs.** (2005) A jelnyelvi tolmácsolás alapismeretei. *Jelnyelvi Tolmácsolás sorozat.* Fogyatékosok Esélye Közalapítvány: Budapest.
- Henkels, W.** (1997) Das zweitälteste Gewerbe der Welt. Der Sprachendienst des Answärtigen Amtes. *Frankfurter Allgemeine Zeitung.* IV. 29., 23.
- Kozma K.** (2006) *Beszédészlelés és beszédmegértés időskorban.* Szakdolgozat. ELTE-BTK.
- Központi Statisztikai Hivatal** (2004) *Időskorúak Magyarországon.* Budapest.
- Mayberry, R. I. & Squires, B.** (2006) Sign language acquisition. In: Lieves, E. (Ed.) 2006. Language Acquisition. *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd Edition. Oxford: Elsevier.
- Mongyi P. és Szabó M. H.** (2004) A jelnyelv nyelvészeti megközelítései. *Jelnyelvi Tolmácsolás sorozat.* Fogyatékosok Esélye Közalapítvány: Budapest.
- Simon O.** (2002) Egy szöveg értésének és rekonstrukciójának összefüggései. *Beszédkutató* 2002, 131–150.
- Szabari K.** (2004) *Tolmácsolás. Bevezetés a tolmácsolás elméletében és gyakorlatába.* Scholastica.

Melléklet

1. táblázat: Átírási szimbólumok

Szimbólum	Példa	Magyarázat
NAGYBETŰK	VÁR	A nagybetűs szavak egy-egy magyar jelnyelvi jelet jelképeznek.
-	KÖTÉL- FELHÚZ	Ha egy magyar jelnyelvi jelet csak magyar szókapcsolattal lehet visszaadni, a szavakat kötőjel fűzi össze.
-	V-A-R-K-O-CS	Betűzött szavaknál a szó betűit kötőjel kapcsolja össze.
⌋	NEM⌋CSAK	Összevonás.
⌋	VÁR⌋KAPITÁNY	Jelösszetétel.
+	RÉGEN++	A + jel azt jelzi, hogy a jelet megismételték. A + jelek száma az ismétlések számát mutatja.
(2k)	(2k)ÖVÉ	Két kézzel kivitelezett jel.
-prof	4-prof	A proformra utaló szimbólum annak a kézformának a neve után áll, amely az adott proformban szerepel.
”	’nadas’	Az egyszeres idézőjel között lévő szó vagy szókapcsolat pontosítja az adott jel vagy proform jelentését.

		sét.
/	körül' / JÓ	Jelek között szünetet jelzi a /. Két // hosszabb szünetet jelent.
-	VÉD-4	A jelet követő, kötőjellel kapcsolt szám jelzi a megfelelő térszelet.
-	3-TÁMAD-2	A jelet mindkét oldalon határoló kötőjel, illetve szám jelzi, hogy a mozgás iránya az egyik térszeletről a másik felé tart, vagy irányul.
	#	Nem létező jel a magyarországi jelnyelvben.
*	LEGBÁTRABB*	Nyomatékosítás.
< >	<BOMBA>	„Siketes jel”, vagyis -----

12. táblázat: A kérdésekre kapott válaszok típusai

Kérdés	Helyes válasz (fő)	Nincs válasz	Hibás válasz
1. Hogyan védelmezte a természet Székesfehérvárt?	1	7	2
2. Ki védelmezte a várat?	3	4	3
3. Ki érkezett hívatlanul?	10	–	–
4. Mire eskette meg Varkocs György az embereket?	3	–	7
5. Miért tudta negyvenezer török megközelíteni a falakat?	0	5	5
6. Miért haltak meg a legjobb vitézek?	0	2	8
7. Mi volt a polgárok döntése?	3	4	3
8. Kit küldtek polgárok a török szultánhoz?	0	9	1
9. Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen?	2	0	8
10. Miért tiltakoztak a vitézek a vár feladása ellen?	1	6	3
Összesen	23	37	40